

УДК 373.3.5

О.В.ФЕЩЕНКО,
учитель
(м. Черкаси)

Окремі аспекти досвіду проведення екзаменів у школах України в другій половині XIX століття і початку XX століття

У статті автором розкрито окремі аспекти досвіду проведення екзаменів як підсумкових форм контролю за рівнем знань учнів у різних типах шкіл України в другій половині XIX століття і початку XX століття; висвітлено історичні умови, за яких виникали ті чи інші організаційні форми, методи навчання і виховання учнів, запровадження форм контролю за їхніми навчальними досягненнями, на що вказують історичні джерела, офіційні законодавчі документи, зокрема, «Предварительные правила народного просвещения» (1803 р.), «Уставы гимназий и прогимназий» (1828, 1864, 1871 рр.), «Положение о женских гимназиях и прогимназиях Министерства народного просвещения» (1870 р.), а також періодичні видання «Русская школа», «Журнал Министерства народного просвещения», «Вопросы истории», «Педагогика» й ін. У запровадження екзаменів у освітніх закладах України зробив великий внесок педагог, методист, діяч у галузі народної освіти Микола Олександрович Корф.

Ключові слова: екзамени, статут, повітові училища і гімназії, училищна рада, губернія.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Інтеграція України до європейського та світового співтовариства потребує зусиль держави й освітянської спільноти, спрямованих на підвищення якості освіти на основі збереження її фундаментальності, відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства й держави. Освіта, виховання та педагогічна думка завжди формуються у певних історичних, економічних, соціальних умовах. Адже і в минулому, і зараз саме школа навчає і виховує підрастаюче покоління. Для розуміння витоків шкільної освіти, історичного досвіду розв'язання проблем навчально-виховного процесу, створення моделей контролю й оцінювання результатів навчальної діяльності необхідно знати історичні умови, за яких виникали ті чи інші організаційні форми, методи навчання і виховання учнів, запровадження у школах різних форм контролю за їх рівнем навчальних досягнень. Тому на сучасному етапі актуальним є вивчення окремих аспектів досвіду проведення екзаменів як підсумкових форм контролю за рівнем знань учнів у школах України в другій половині XIX століття і початку XX століття.

Аналіз досліджень і публікацій... Історичних джерел з цієї проблематики є чимало – опубліковані та архівні. Серед опублікованих до важливої категорії відносимо офіційні законодавчі документи. Насамперед це «Предварительные правила народного просвещения» (1803 р.), «Уставы гимназий и прогимназий» (1828, 1864, 1871 рр.) і «Положение о женских гимназиях и прогимназиях Министерства народного просвещения» (1870 р.) та ін. У них сформульовано мету навчальних закладів, їх підпорядкованість, фінансове забезпечення. Аналіз статутів навчальних закладів означеного історичного періоду показав, що була визначена система формування, структура навчального плану, права і обов'язки посадових осіб, розпорядок навчально-виховного процесу. Додатковим інформаційним матеріалом служать історичні періодичні видання «Русская школа», «Журнал Министерства народного просвещения», «Вопросы истории», «Педагогика» й інші.

Формулювання цілей статті... *Мета статті* – дослідити окремі аспекти досвіду організації екзаменів у школах України в другій половині XIX століття і початку XX століття.

Виклад основного матеріалу... У другій половині XIX століття функціонувало два типи народної школи. Це елементарні навчальні заклади «різних найменувань» окремих міністерств і відомств, вони мали статус парафіяльних училищ, були також повітові школи, підпорядковані Міністерству народної освіти. До елементарних навчальних закладах різні види контролю не були впроваджені, а до повітових застосовувалися, започатковані в 1837 році і затверджені в 1846 році «Правила іспитів у повітових училищах і гімназіях», і проходили вони у вигляді «дослідку». У нормативних документах лише констатувалося, що підсумковий контроль за діяльністю повинен бути, але його порядок і умови проведення не зазначалися.

Так, параграф 25 статуту 1828 року встановлював, що у парафіяльних училищах «по завершенні навчання відбувається іспит учнів у присутності їх батьків, родичів і сторонніх присутніх» [2]. В історико-педагогічній літературі та в архівних матеріалах містяться окремі відомості про проведення екзаменів у підпорядкованих їм парафіяльних училищах, програма іспитів, під час поведення яких дозволялося бути присутніми почесним особам. Спочатку вони запрошувалися смотрителем (і педагогічною радою) повітового училища, а після затвердження «Положення про початкові народні училища» (1864 р.) – повітовітовими училищними радами.

Екзамен передбачалися не тільки в парафіяльних училищах, підпорядкованих Міністерству народної освіти, а й в елементарних школах, заснованих іншими міністерствами та відомствами (Найсвятішим синодом, Міністерством державного майна тощо), але умови їх проведення суттєво відрізнялися: в одних початкових навчальних закладах іспити складали лише ті вихованці, які завершили курс навчання, в інших – усі учні при переході з молодших відділень до старших. У деяких же школах, підпорядкованих духовному відомству, екзамен взагалі не проводилися, про це зазначено у змісті Допису про розповсюдження грамотності в Київській губернії [4].

Педагог, методист, діяч у галузі народної освіти Микола Олександрович Корф зробив великий внесок у запровадження екзаменів в освітніх закладах.

Склав поради членам повітової училищної ради щодо організації іспитів у початковій школі. У його роботі «Русская начальная школа. Руководство для земских гласных и учителей сельских школ» розроблено правила проведення, згідно з якими на екзамені відводився лише один день. Екзаменатору пропонувалося: забезпечити усне опитування однієї групи учнів, іншим, у той же час, давати письмові завдання – з арифметики, з російської мови (4). Цінним було те, що тексти для читання, письмові вправи з російської мови, задачі з арифметики добиралися з додаткових підручників, за якими учні не навчалися.

Іспити були письмові (розв'язування задач, найпростіші твори, списування) і усні (читання російських і церковнослов'янських текстів, «розрахунки подумки», читання молитов тощо). Проводити їх, на думку М.Корфа, повинен був сам член повітової училищної ради, а не вчитель.

Екзамен проходили навесні, тобто наприкінці навчального року, так було зазначено у Статуті 1828 року, пропонувалося охопити ними всіх учнів, що, в свою чергу, давало змогу оцінити і роботу вчителя; визначався перелік екзаменаційних предметів: арифметика, російська мова, закон Божий (в усіх відділеннях); читання церковнослов'янського тексту (у середньому і старшому відділеннях); природознавство (тільки у старшому відділенні). «Інспектор повинен охопити кожного учня з усіх предметів навчання», часу на «ревізію» було дуже мало, тому М. Корф радив проводити опитування учнів, «не викликаючи їх до дошки, а звертаючись до цілого класу з арифметичним завданням і загальною письмовою роботою та пропонуючи кожному з учнів випробування в читанні з незнайомої йому книжки. Така перевірка у школі, в якій налічується близько сорока учнів, може тривати не більше трьох годин» [4, с.13].

Оцінки за усні відповіді виставлялися школярам одразу після опитування, за виконання письмових завдань – наприкінці дня. Якщо з окремих предметів проводилися усні і письмові іспити, то виставлялася середня оцінка самим екзаменатором, результати кожного учня з кожного предмета цифрами виставлялися у загальній відомості. Одночасно член повітової училищної ради оцінював і роботу вчителя (також цифрою). При цьому слід підкреслити, що оцінки, одержані на перевірних іспитах, не були критерієм для переведення до наступного класу, а були лише оцінкою знань екзаменованих. В «Інструкції для початкових училищ Олександрівського повіту Катеринославської губернії» М.Корф зазначав: «При переведенні з класу до класу учні можуть залишатися зайвий рік у класі, але тільки у крайньому випадку» [3, с.64].

Для парафіяльних училищ були затверджені правила підсумкового контролю у 1874 році, одночасно підвищилися і вимоги до претендентів на одержання свідоцтва про успішне завершення елементарної школи. Відповідно до нового законодавства, наявність свідоцтва могла вплинути на скорочення терміну служби у війську. Цей документ називався: «Правила для надання свідоцтв про знання курсу початкових училищ особам, які бажають при відбуванні військової повинності скористатися пільгами, встановленими пунктом 4 статті 56 статуту про військову повинність» [7]. Випускники початкових шкіл одержували свідоцтва по – різному: одним вони надавалися тільки за умови задовільного знання курсу парафіяльних училищ, іншим – їх видавали всім без винятку, які завершили навчання навіть без особливих успіхів. Правда, свідоцтво про завершення курсу початкової школи у той час не надавало ніяких пільг чи переваг їх власникам. До початку 60-их років XIX століття такі документи не видавалися взагалі, а якщо й видавалися, то з ініціативи губернських директорів училищ.

У 1874 році вступили в дію «Правила про надання свідоцтв про знання курсу початкових училищ», за якими повітові училищні ради організували випускні іспити. Було розроблено однакові вимоги щодо їх проведення. При цьому право складати такі екзамен мали вихованці лише тих шкіл, які постійно функціонували, мали двох викладачів: законовчителя і вчителя, який повинен був мати «свідоцтво на звання вчителя початкової школи» і викладати курс «не нижче встановленого Положенням 1864 року». Для організованого проведення іспитів повітові училищні ради складали список таких початкових навчальних закладів і доводили його «до загального відома через місцеві губернські відомості та особливими об'явами, які надсилали в міські управління і волосні або інші, що їх замінюють, сільські правління» [7, с.38–39].

Окремо для кожного училища ради призначали термін іспиту, в сільській місцевості припадав на середину травня, а в містах – на липень. У кожному училищі на іспитах мав бути присутнім один із членів ради, або помічник повітового предводителя дворянства з нагляду за навчальними закладами, або попечитель училища, або почесний наглядач. У свою чергу, у кожному училищі створювалася екзаменаційна комісія, до її складу входили: член повітової училищної ради або особа, яка його заміщає (головуючий), законовчитель і вчитель (члени).

У парафіяльних училищах, як і в повітових училищах, проводилися письмові й усні іспити. Письмові проходили так: «а) за призначенням комісії диктується вчителем невеликий уривок з якої-небудь книжки для читання,

б) пропонується розв'язати дві арифметичні задачі, визначені комісією, з метою виявити знайомство учнів із 4-ма арифметичними діями над цілими числами і визначити, наскільки у них розвинена уява для застосування цих дій при розв'язанні нескладних практичних задач» [7, с.43].

Письмові роботи перевірялися й оцінювалися членами комісії – «словами і цифрами, за 5-бальною системою», як у повітових училищах, але у парафіяльних училищах цифра «5» означала «відмінно», «4» – «добре», «3» – «задовільно», «2» – «не зовсім задовільно» і «1» – «незадовільно». Задовільною письмова робота визнавалася у тому разі, коли «продиктований уривок написаний чітко і скорописом без лінійок і без пропусків або перекручень продиктованих слів. Під час письмового ж розв'язування арифметичних задач вимагається правильне розуміння змісту задачі і правильне виконання відповідних розрахунків, причому письмового пояснення запропонованих задач не вимагається» [7, с.42].

Закон Божий, тлумачне читання книжок громадянського і церковного друку; перші чотири дії арифметики – ці предмети усно мали право складати лише особи, що одержали з предметів письмового іспиту оцінку не нижче «задовільно». Питання на усних екзаменах пропонувалися за вибором членів комісії й оцінювалися спочатку окремо кожним з екзаменаторів з кожного предмета, після того головою обчислювався середньоарифметичний «середній вивід з цього ж предмета» [7, с.43–44]. Екзаменаційний список і протокол із висновком комісії надсилалися до повітової училищної ради, яка на їх підставі і виготовляла свідоцтва.

Учні, які одержали хоча б одну незадовільну оцінку з будь-якого предмета на письмових чи усних іспитах, вважалися такими, що не витримали випускних екзаменів, та їм надавалося право з'явитися на іспити «в другий раз, але не раніше, ніж через рік і за умови, якщо вони цей рік пробудуть у тому ж училищі» [7, с.40].

Варто зазначити, що в ці правила, які були введені в дію 1874 року як експеримент, згодом було внесено деякі зміни і доповнення. Зокрема:

1. На початку 80-х років міністр народної освіти дозволив складати випускні іспити не тільки юнакам, а й дівчатам, що дало можливість їм одержувати свідоцтва із зазначенням місця і часу навчання та успіхів, виявлених із кожного предмета [5].

2. У змісті остаточно затверджених 1885 року «Правил...» дещо по-іншому формулювалися питання, пов'язані з організацією випускних іспитів:

– присутніми на випускних екзаменах мали право бути лише ті, особи «що одержали освіту принаймні в повітових училищах і рівних їм навчальних закладах, або хоч і не одержали такої освіти, але знаходяться чи знаходились на державній, громадянській і військовій службі у класних чинах;

– право бути присутніми на іспиті, як це пропонувалося ще «Статутом» 1828 року, одержали також «...батьки іспитованих і ...найпочесніші з місцевих мешканців», але при цьому зазначалося, що «всі ці особи жодним чином не беруть участі в проведенні екзамену» [8, с.241–243];

– «у випадках крайності» було дозволено збирати учнів, які завершили курс навчання, «для проведення їм іспитів з декількох училищ в одне із сусідніх з ними, у найбільш центральному пункті, ...разом з викладачами». Там учні й екзаменувалися «в комісіях, сформованих для ... кожного училища, з його викладачів, під головуванням особи, що виконує цей обов'язок у комісії по училищу центрального пункту» [8, с.245].

Видатний педагог О.Корф пропонував членам комісії врахувати те, що спершу діти бувають надто боязкими: часто легке і просте запитання видається їм складним, вони розгублюються, вважають, що це запитання підвищеної трудності. Тому вчитель повинен допомогти учню, підтримати, створити доброзичливу атмосферу.

Характеристика іспитів у парафіяльних і повітових училищах України у другій половині XIX століття

Критерії іспитів	Парафіяльні училища	Повітові училища
Усні	+	+

Письмові	+	+
Опитування за запитаннями членів екзаменаційної комісії	+	-
Голова комісії	член повітової чи епархіальної учительських рад	штатний наглядач
Члени комісії	викладач відповідного предмета, асистент	викладач відповідного предмета, асистент
5-ти бальна словесно- цифрова система оцінювання	+	+

Висновки... Отже, у другій половині XIX століття і початку XX століття підсумковий контроль за рівнем знань учнів у парафіяльних та повітових училищах почав здійснюватися відповідно до єдиних регламентних документів, хоча стосувалися вони лише випускних іспитів і не визначали умов та вимог перевірних екзаменів. Як свідчить історико-педагогічна література, з плином часу перевірні екзамени поступово були впроваджені у практику роботи більшості початкових навчальних закладів [1]. Правила випускних іспитів були встановлені для всіх типів народної школи, і затверджувалися вони у різні періоди. Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у проведенні порівняльного аналізу організації випускних іспитів у парафіяльних і повітових училищах України в другій половині XIX століття і початку XX століття та у сучасних загальноосвітніх навчальних закладах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Выпускные экзамены в городских начальных школах в Елизаветграде // Народная школа. – 1889. – № 6–7, отд. «Новости и смесь». – С. 100.
2. Извлечение из отчета о состоянии учебной части в Тобольской дирекции училищ за 1846-1847 академический год // Журнал Министерства народного просвещения. – 1848. – Ч. 57, отделение официально-учебное. – С. 22–27.
3. Инструкция для начальных училищ Александровского уезда Екатеринославской губернии // Журнал Министерства народного просвещения. – 1870. – Ч. 152, отд. педагогики. – С. 61–72.
4. Корф Н. А. Русская начальная школа. Руководство для земских гласных и учителей сельских школ / Н. А. Корф. – СПб. : Изд. Д. Е. Кожанчикова, 1872. – 274 с.
5. О выдаче ученикам начальных народных сельских школ свидетельств об окончании курса // Народная школа. – 1883. – № 12. – С. 4–5.
6. Оп. 1, справа № 61 «Об экзаменах в народных училищах Валковского уезда». – 1887. – 401 арк.
7. Правила для выдачи свидетельств о знании курса начальных училищ лицам, желающим при отбывании воинской повинности воспользоваться льготой, определенной п. 4 ст. 56 устава о воинской повинности // Журнал Министерства народного просвещения. – 1874. – Ч. 176, отд. «Правительственные распоряжения». – С. 37–44.
8. Правила для выдачи выпускных свидетельств о знании курса начальных народных училищ // В кн. : Анастасиев А. Народная школа, руководство для учителей и учительниц начальных народных училищ. – М. : Товарищество скоропечатни А. А. Левенсон, 1915. – С. 239–248.
9. Правила испытания в уездных училищах и гимназиях // Журнал Министерства народного просвещения. – 1837. – Ч. 13, отд. 1. – С. XXX-XXXVII.
10. Правила для приходских училищ Киевской, Волынской и Подольской губерний // Журнал Министерства народного просвещения. – 1846. – Ч. 51, отд. 1. – С. 24–26.

Аннотация

Е.В.Фещенко

Отдельные аспекты опыта проведения экзаменов в школах Украины во второй половине XIX столетия и в начале XX столетия

В статье автором раскрыты отдельные аспекты опыта проведения экзаменов как итоговых форм контроля за уровнем знаний учащихся в различных типах школ Украины во второй половине XIX века и начала XX века; освещены исторические условия, при которых возникали те или иные организационные формы, методы обучения и воспитания учащихся, введение форм контроля за их учебными достижениями, на что указывают исторические источники, официальные законодательные документы, в частности, «Предварительные правила народного просвещения» (1803 г.), «Уставы гимназий и прогимназий» (1828, 1864, 1871 гг.), «Положение о женских гимназиях и прогимназиях Министерства народного просвещения» (1870 г.), а также периодические издания «Русская школа», «Журнал Министерства народного просвещения», «Вопросы истории», «Педагогика» и др. Во введении экзаменов в учебных заведениях Украины внес большой вклад педагог, методист, деятель в области народного образования Николай Александрович Корф.

Ключевые слова: экзамены, устав, уездные училища и гимназии, училищный совет, губерния.

Summary

O.V.Feshchenko

Some Aspects of the Experience to Have Exams in Ukrainian Schools in the Second Half of the 19th Century and the Early 20th

In this article the author reveals some aspects of the experience of the final exams as a form of control over the level of students' knowledge in different types of schools in Ukraine in the second half of the XIX century and early twentieth century. The author highlights the historical conditions in where certain organizational forms and methods of teaching and education of students, the introduction of control types over their educational achievements were appeared. It is pointed out in historical sources, official legislative documents, including «Provisional rules of Education» (1803), «Charters of schools and gymnasiums (1828, 1864, 1871 years), The position of the women's high schools and gymnasias of the Ministry of Education» (1870), and in magazines «Russian School», «Journal of the Ministry of Education», «Questions of history», «Pedagogy» and others. Nikolai Korf – a methodologist, an educational figure made a great contribution to start examinations in Ukrainian schools.

Key words: exams, Charter County schools and high schools, specialized college Council, province.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК 373:091 (477)

О.Й.ФІЗЕШ,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Мукачеве)

Історико-педагогічне дослідження розвитку початкової школи на Закарпатті другої половини XIX – початку XXI століття: основні підходи

У статті розглядаються особливості застосування основних підходів (системного, хронологічного, формаційного, цивілізаційного, синергетичного) здійснення історико-педагогічного дослідження розвитку початкової школи на Закарпатті в другій половині XIX-початку XXI століття.

Ключові слова: історико-педагогічне дослідження, системний підхід, хронологічний підхід, формаційний підхід, цивілізаційний підхід, синергетичний підхід, початкова школа, Закарпаття.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Трансформація суспільного устрою в Україні зумовлює зміни в культурі, освіті, духовному становленні підростаючого покоління, що потребує конструктивно-критичного і творчого осмислення позитивного навчально-виховного досвіду минулого, що збагатить сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз її розвитку можливий лише за умови розгляду освіти та шкільництва як динамічної системи та як структурного компоненту інших, більш складних, систем, що перебувають у тісних взаємозв'язках та залежностях. Адже, початкова школа не розвивається сама по собі, на її розвиток впливає чимала кількість найрізноманітніших чинників.

Аналіз досліджень і публікацій... Аналіз історико-педагогічних досліджень дає підстави стверджувати, що різноманітні аспекти освітніх проблем, розвитку теорії та практики навчання в закладах освіти другої половини XIX – початку XXI століття знайшли відображення в працях науковців: Н.Бібік, Л.Березівської, В.Бондаря, Л.Бондар, В.Василенка, Т.Васьковича, М.Вашуленка, Л.Вовк, М.Гриценка, Н.Дем'яненко, П.Дроб'язка, М.Євтуха, І.Зайченка, В.Кузя, В.Липинського, М.Лисенка, Д.Мазохи, Н.Побірченко, О.Савченко, С.Сисоевої, О.Сухомлинської, Б.Ступарика, С.Філоненка, А.Черкашина, М.Ярмаченка, Г.Ясницького та ін. Їхні дослідження мають узагальнюючий характер, де в комплексі розкриваються проблеми освітньої політики, загального шкільництва, розбудови національної освіти, ідеї української національної школи, оригінальність і самобутність української концепції та моделі загальної освіти, діяльність педагогів та громадських діячів.

Історія розвитку освіти на Закарпатті знайшла відображення у наукових розвідках М.В.Гомонная, І.Гранчака, Д.Данилюка, А.Ігната, В.Керечанина, М.Кляп, М.Кухти, М.Маляр, Р.Магочія, П.Ходанича, Д.Худанича та ін.

Однак проведений аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок про те, що на сьогодні в педагогічній науці недостатньо повно в історико-педагогічному аспекті розкрито генезу становлення та розвитку початкової школи на Закарпатті. Вже наявні дослідження з історії розвитку освіти та шкільництва на Закарпатті в переважній більшості стосуються історичних аспектів розвитку системи початкової освіти у різні історичні періоди або стосуються педагогічних проблем загальної середньої освіти. Здійснення цілісного історико-педагогічного дослідження організаційної структури